

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ФОЛЬКЛОРДУН НЕМИС ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН ИЗИЛДӨӨСҮНДӨ БЕРИЛИШИ

Бул макалада Чынгыз Айтматовдун чыгармаларында фольклорду колдонуусу жана немис окумуштуулары тарабынан кабылданышы тууралуу берилген.

Германиянын басма сөзү өзүнүн окурмандарын такай кыргыз чыгармалары менен тааныштырып турган. Кыргыз эпосу «Манас» тууралуу маалыматтар жана республиканын көрүнүктүү жазуучуларынын чыгармачылык ишмердүүлүктөрү тууралуу «Маерс Ноес Лексикондун» 6 томдугунда, 8 томдук басылышында да жана маалымат берүүчү китептеринде (справочник) басылып чыгып турган. «Нойес Дойчланд», «Берлинер Цайтунг» гезиттери манасчы Саякбай Каралаев менен болгон жолугушууну жарыялашкан.

«Манас» эпосунан «Каныкейдин каты» деген үзүндүсү немис жазуучусу Мюллер Мильтаг тарабынан которулуп, «Зинн унд Форм» журналына жарыя болгон. (1966) 1969-жылы «Культур унд Фортшрит» басмаканасы «Манас» эпосунун кеңири эпизодун немис тилинде китеп кылып чыгарган. Бул негизги ой СССР элдик жазуучусу Чынгыз Айтматов тарабынан Германиянын немис адабиятчыларына айтылып, «Культур унд Фортшрит» басмаканасынын башкы редактору Леонгард Кошут Кыргызстанга келип, республика менен жана кыргыз сүрөтчүлөрүнүн келечектеги «Манас» эпосунун немисче чыгарыла турган китебинин Теодор Герцен тарабынан тартылган сүрөттөрү менен таанышып, ага Суусамырдан малчылардын чөйрөсүндө 3 саатка созулган Эстебес Турсуналиевдин «Манас» эпосунан үзүндү аткарган «Манасчы» деген фильмди көрсөтүшкөн. Кийин котормочу Л.Горнунг тарабынан «Манас» эпосу которулуп, «Айкөл Манас» деген ат менен немис тилинде жарык көргөн¹. Кыргыз эпосу тууралуу немис газета- журналдарына илимий макалалар жарыяланып турган.

Немис окумуштуусу, сынчы Р.Опиц биздин республикага келгенде, ага Кыргызстандагы фольклордук традиция, өзгөчө, азыркы адабияттын проблемалары менен «Манас» эпосунун чеберчилик менен айкалышып туруусу зор таасир калтыргандыгын жазган. «Айтматов,- деп жазат Р.Опиц,- өзүнүн повесттеринде Орто Азияда пайда болгон элдик легендаларды колдонуу менен, бизге дагы жаңы, дагы керемет, көркөм мифтерди пайда кылат»². Чындыгында эле, Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгынын башатына жол ачкан көркөм булактар жөнүндө кеп козгогондо да, «Манас» эпосу алгачкылардан болуп айтылат. Айтматов менен «Манастын», башкача айтканда, дүйнөлүк элдин эки залкар көркөм дүйнөсүнүн байланышын, негизинен, эки багытта кароого болот: биринчи, «Манас» эпосуна Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгында кайрылышы; экинчи, Чынгыз Айтматовдун «Манас» эпосун пропагандалышы.

Чынгыз Айтматовдун көркөм дүйнөсүндө «Манас» ар дайым жашап, чыгармачылык шык, эргүү берип турат, ал бүтүндөй жазуучунун чыгармачылыгы менен өзөктөш, тамырлаш. Айта кетчү нерсе, Чынгыз Айтматов ар бир чыгармасында эле «Манаска» кайрыла бербейт, анын айрым бир учурда гана көркөм зарылдыктан кайрылып келгендигин чыгармачылыгы шарттайт. Бул кайрылуу чыгарманын тематикасына, идеялык-эстетикалык маанисине, көркөм образдар системасына, философиялык, адеп-ахлактык проблемасына байланыштуу болот. Чынгыз Айтматов алгач «Жамийла» повестинде эпостун башкы каарманынын атын гана атайт: «Кең талаа, колдо! Касиеттүү

¹ Советская Киргизия. -1976.-31июля; Энциклопедия Киргизской ССР - с.428.

² Opiz .R.Der Weg des Schnitters^-In Handbuch der Sowjetliteratur, Leipzig, 1975.S.143.

тууган жер, колдо! Манас, колдо!» Бирок жазуучу Манастын атын атоо менен терең ойду камтып жатат. Согуш мезгилинде Манастын образы элдин, журттун патриоттук сезимин түшүрбөө үчүн, кайраттуулукка, эрктүүлүккө, жеңишке үндөө үчүн чоң роль ойноп келгендигин Чыңгыз Айтматов анын маанисинин чыпчыргасын коротпой таамай көрсөтө алган.

«Ак кеме» повестиндеги Энесай легендасынын мазмунунун түбү да «Манас» эпосуна барып такалат. Кыргыздардын «Манаста» Алтайдан ак калпактуу Ала-Тоого, «Ак кемеде» Энесай боюнан көгүлтүр Ысык-Көлгө көчүп келиши элдин башынан өткөргөн тарыхый жалпылыкты билдирет. Айтматов өзүнүн идеясын тереңдетип окурмандарга жеткирүүдө «Манас» эпосуна таянат. «Эрте жаздагы турналар» повестинде баатыр Манастын образы «Ак-Сай десанттары» менен кошо чыга келет. Тыналиев согуш учурундагы фронттогу жана тылдагы оор абалды, Ак-Сай дыңын багындыруу керектиги жөнүндө айтып жатканда өспүрүмдөрдүн көз алдында башкарма эмес, Манастын өзү тургансыды. Ал эми өздөрүн анын чоролору катары сезишти. Мына ушундай духта тарбияланышкан балдар наадандык, адилетсиздик менен күрөшүүгө түздөн-түз чыгышты.

«Кылым карытар бир күн» романындагы маңкурттун образы да «Манас» эпосунан алынган.

«Баланы кармап алалык,
Башына шири салалык.

Албетте, эпосто айтылган бул саптардан улам Чыңгыз Айтматов бүгүнкү күн менен байланыштырып, өзүнүн маңкурт жөнүндөгү легендасын жаратып, дүйнөлүк мааниде анын «сырын» чечмелеп берет.

«Жамийладан» «Кыямат» романына чейин Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларына көз салсак, анда «Манастын» стихиясы каармандардын мүнөзүн, ички дүйнөсүн сүрөттөөдө, гуманисттик, философиялык ой айтууда, адеп-ахлактык проблемаларды козгоодо кызыл сызык сымал чыгармалардын «жүлүнүнөн» өтүп тургандыгын байкоого болот. Чыңгыз Айтматов «Манас» баштаган элдик оозеки чыгармачылыктын алтын казынасына кайрылуунун, аны иштеп чыгуунун эң сонун үлгүсүн өз чыгармачылык тажрыйбасында бүткүл дүйнө адабиятына көрсөтүүдө.

Айтматовдун фольклорду таяныч тутуусу Х.Флиге менен Р.Шрёдердин эмгектеринде да айтылган. Алар Айтматовдун идиллиялык мифти тарыхый-философиялык жомокко айландырып, фольклордон адабиятка өтпөстөн, өзүнүн элинин легендаларын мурунку жана азыркы заманга ылайыкташтырып автордун негизги маселесине жараша фольклордук традицияларды кайра жараткандыгын белгилеп өтүшөт.

Фольклорду таяныч тутуу маселеси Айтматов үчүн эң маанилуу. Чындыгында эле, Айтматов - кыргыз адабиятында мифти чыгармаларында колдонууда негиз салуучу бийик устат. Кыргыз фольклорун дүйнө элдерине таанытып, дүйнөлүк мааниге ээ кылган Чыңгыз Айтматов өз чыгармачылыгында элдик оозеки чыгармачылыкка, бабалардын осуят сөздөрүнө көп кайрылган. Фольклор – бул акын-жазуучулардын эң чон санат булагы. Фольклор - биздин улуу маданий байлыгыбыз, берекеси кемибеген кенчибиз, ата-бабадан алып калган бирден-бир көркөм мурасыбыз, анда элибиздин миңдеген жылдардан берки нравалык жана эстетикалык тажрыйбасы жыйналган. «Миф - бул адамдардын фантазиясы делген менен, жок жерден эле пайда болуп, ойдон чыгарылган аңыз эмес, ал азыр да айтып жүргөндөй эскинин калдыгы, саркындысы да эмес, ал качандыр бир өткөн доордун баяндоочу тили, анын жардамы менен адам байыркы мезгилдерден бери өзүн, коомду жана табият менен ааламды моделдештирген, классификациялаган, түшүндүргөн». Байыркы мезгилдерде адамдар өздөрүн табияттан бөлүп карашкан эмес, бирок алардын өзү жашаган, өзүн курчап турган дүйнөнүн эмнеден тураарын, кандай экендигин билип-туюуга далалат жасабаган деп айтууга болбойт. Дүйнөнү таануунун бирден бир жолу болуп адамдын өзүндөгү касиети, сапаты жана сезим-туюмдары аны курчап турган чөйрөгө дагы энчилегенинен, андагы предметтерге ыйгарганынан, алардын баарын өзүндөй көргөнүнөн байкоого болот. Ошол үчүн байыркы ата-бабаларыбыз

табият дагы жандуу, баарын «көрөт», «билет» деген ойдо болушкан³. Кыргыз фольклорун дүйнө элдерине таанытып, дүйнөлүк мааниге ээ кылган Чыңгыз Айтматов өз чыгармачылыгында элдик оозеки чыгармачылыкка, абалардын осуят сөздөрүнө көп кайрылуусу жөнүндө ал өзү В.Левченко, В. Коркиндер менен болгон маегинде «Мен эпос жөнүндө дайыма ойлоном. Бул - көп кырдуу, көп катмардуу элдик керемет чыгарма. Мен эпосту чыгармаларыма жөн эле киргизбей, аны сиңимдүү кылып колдонгонго аракет кылам»⁴, - деп оюн ачык билдирген.

Көптөгөн жазуучулардын фольклорго кайрылууларынын себептери жөнүндө, социалисттик реализмдин адабиятына миф менен уламыштарды киргизүүнүн мүнөздөрү жөнүндө, коомдук социалдык акыл-ой мүдөөлөрүн ачып көрсөтүүдө мифтин ролу жөнүндө талаш-тартышта Айтматов миф элестүү жашоонун көрүнүшүн караңгылабастан, тескерисинче ачык, тереңирээк жана бийигирээк ачып көрсөтөөрүн жана өткөн жана азыркы убактын проблемаларын коюуга мүмкүнчүлүк түзөөрүн далилдеп, буга далил катары Маршактын – «Молнии фантастики острее и явственнее озаряют действительность, чем тусклое освещение писателей- натуралистов» -деген сөзүн айтып өтөт.

Айтматовдун повесттеринде эпостук образдар биздин тарыхый жашообуздун шартында улам өсүп-өнүгүп барат. Эгерде байыркы замандан калган ылакаптар эч кандай проблеманы ичине камтыбаса, өткөн жана азыркы жашоодо тынчсыздандырып, ойлонууну алдыга максат кыла алдырбаса, биздин азыркы жашообуздун маселелерине активдуу кайрыла албаса, анда анын изине түшүп тынчын албай эле коюш керек деп эсептейт Айтматов.

Ошентип, автор менен Германиянын окумуштууларынын ортосунда фольклорду таяныч тутууда өз ара түшүнүү бар экендиги белгиленет. Айтматов фольклордо узак кылымдар бою өнүгүп келген элдердин тарыхын, дүйнө таануусун чагылдырууну жандуу өздөштүрөт. Анын мифти түшүндүрүүсү архетиптердин теорияларына каршы талаш-тартыштарга багытталган.

Адабияттар:

1. Советская Киргизия. -1976.-31июля; Энциклопедия Киргизской ССР. -С. 428.
2. Opiz .R.Der Weg des Schnitters -In Handbuch der Sowjetliteratur, Leipzig, 1975.S.143
3. Калманбетов М., Жумагулов М. Ыймандуулуктун табияты. -Б.; - 2012. - 164-б.
4. Айтматов Ч. Точка присоединения. -В кн: В соавторстве с землей и водой. - Фрунзе, 1979. -С. 327.

---

³ КалманбетовМ.ЖумагуловМ.Ыймандуулуктунтабияты.-Б.-2012,-164-б.

⁴ Айтматов Ч. Точка присоединения.-В кн: В соавторстве с землей и водой... - Фрунзе,1979 с.327.